

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/35, p. 423-432

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12706>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

BİR EĞİTİM GÖNÜLLÜLERİ KURUMU: REHBER-İ TEAVÜN CEMİYET-İ HAYRİYESİ*

*Yeliz USTA***

ÖZET

24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başladı ve ortaya çıkan göreceli özgürlük ortamında cemiyetlerin sayısında ciddi bir artış gerçekleşti. Bu cemiyetler siyasi, iktisadi, dini, ilmi, mesleki, hayır cemiyetleri olarak sınıflandırılabilir. Giderek toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen bu cemiyetlerin önemli bir kısmını sosyal yardım cemiyetleri, yoksullukla mücadele etmek ve toplumsal refahı yükseltmek için çalışan cemiyetler oluşturmaktadır. Yine bu cemiyetler arasında eğitim alanında faaliyet göstermeyi amaçlayan cemiyetler de yer almaktadır. İkinci Meşrutiyetle birlikte sayıları artan cemiyetler, 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasıyla meşruiyet kazanmış ve 21 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. madde ile de cemiyet kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. Bu çalışmada, hayırsever mağaza sahipleri tarafından 14 Kasım 1910 tarihinde İstanbul Çemberlitaş'ta fakir ve kimsesiz çocukların eğitimi yararına kurulmuş olan Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Selanik mebusu olan Mehmed Cavid Beyefendi'nin fahri başkanlığını yaptığı bu cemiyetin kuruluşu ve hedeflerinin açıklanması, dönemin benzeri sosyal yardım kuruluşlarının hizmet anlayışları ve topluma katkılarının anlaşılması bağlamında önemlidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada, cemiyetin kurucuları ve amaçları detaylı olarak ortaya konularak bu bilgiler ışığında dönemin değişen sosyal yardım anlayışı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi, Cemiyetler, Eğitim yardımları, Meşrutiyet Dönemi.

* Bu çalışma yazarın, Haziran 2016 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Kabul edilen "Meşrutiyet Döneminde Sosyal Yardım Cemiyetleri ve Faaliyetleri (1908-1918)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. El-mek: yeliz.usta@erdogan.edu.tr

AN EDUCATION VOLUNTEERS INSTITUTION: REHBER-İ TEAVÜN CEMİYET-İ HAYRİYESİ

ABSTRACT

There was a serious increase in the number of the associations thanks to the environment of relative liberty emerged in the Ottoman Empire with the declaration of the Second Constitutional Monarchy on 24 July 1908. It is possible to classify these associations as political, economic, religious, scientific, professional and charitable societies. An important part of these associations, which became an indispensable part of social life afterwards, consisted of the associations working for delivering social assistance, alleviating poverty and enhancing social prosperity. Besides, there were associations aiming to operate in the field of education as well as the aforementioned associations. The associations showing an increase in number with the Second Constitutional Monarchy became legitimate with the Law of the Associations dated 16 August 1909. Also, the right and freedom to establish an association was guaranteed in the constitution by article 120 added to the Ottoman Basic Law (Kanun-i Esasi) on 21 August 1909. In this study, *Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi*, one of the associations established by the eighteen benevolent shop owners for the poor and orphan children's education in Istanbul on 14 November 1910, will be examined in detail. The formation process and aims of this association of which the Salonika deputy Mehmed Cavid was the honorary president, are important in the context of understanding the service concepts and contributions of the similar social assistance institutions of the period to the society. In the present study carried out with the help of the documents of the Ottoman archive of the Prime Ministry and regulations of *Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi*, the founders and aims of this association will be revealed in detail and the changing concept of social assistance will be evaluated in the light of this information.

STRUCTURED ABSTRACT

As it is known, one of the most important features of the contemporary world is non-governmental organizations. Organizations such as associations, clubs and societies, which constitute the civil society organizations remain on the agenda extensively today, have emerged after the Industrial Revolution in the West. The counterparts of these new types of organizations have begun to emerge in the *Tanzimat* Era in the Ottoman society. The strict controls applied during the Hamidian Era had slowed down the increase of the civil society organizations by blocking the operation of the socialization process that would develop in the natural course of the Ottoman society. There had been a great increase in the number of these associations thanks to the environment of relative liberty emerging with the proclamation of the constitutional monarchy in 1908. It is possible to classify these associations as political, economic, religious, scientific, professional and charitable societies and a significant part of these associations was formed as charities. With the Ottoman counter coup of 1909 (13 April

Turkish Studies

1909) which was an attempt to dismantle the Second Constitutional Era, the declaration martial law in Istanbul and the drafting of a legal framework regulating the associations in 1909 caused a decrease in the increasing tendencies of the societies. By the year 1911, the Ottoman Empire entered into a turbulent process with the wars and the number of charitable organizations started to show an increase again. Some of the associations which worked for the children's education in the constitutional era were as follows: *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* (1910), *Ümit Fukara ve Maarifperver Osmanlı Cemiyeti* (1910), *Terbiye-i Etfal Cemiyeti* (1913), *Osmanlı Maarif Cemiyeti* (1913), *Kadıköy Maarifperver Cemiyeti* (1913). Besides, there were *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye* (1908), *Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi* (1915), *Teâli-i Nisvan Cemiyeti* (1912), *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* (1913), *Topkapı Fukaraperver Cemiyeti* (1908). The relevant associations also contributed to the poor children's education in line with the other aiding activities.

This article will focus on *Rehber-i Teavün Cemiyeti* (Guide to Aid Benevolent Association), one of the associations established for the poor and orphan children's education in the second constitutional era. The formation process and aims of this association are important in the context of understanding the service concepts and contributions of the similar social assistance institutions of the period to the society. In the present study carried out with the help of the documents of the Ottoman archive of the Prime Ministry and regulations of *Rehber-i Teavün Cemiyeti*, the founders and aims of this association will be revealed in detail and the changing concept of social assistance will be evaluated in the light of this information.

Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi was founded in Cemberlitas, Istanbul on 14 November 1910 by the eighteen benevolent shop owners. Osman Nevres who is known as Hasan Tahsin and İpekçi brothers dealing with silk trade were leading figures among its founders. The sole objective of the association was to take the poor and orphan children under protection to contribute to their education by meeting their all kinds of needs. There was a branch of the *Rehber-i Teavün Cemiyeti* in Salonika sharing the same aims and regulations. Also, the Salonika deputy Mehmed Cavid was the honorary president of the association. In the case of a termination of the association, it was agreed to transfer the available capital to the *Feyziye Mektebi* (a school) in Salonika. In addition to the membership fees, the association aimed to organize activities such as lotteries, plays and conferences in order to generate additional income.

The children had to be healthy in order to benefit from the protection of this association. The association's unwillingness for helping the sick and unhealthy children can be explained by its eagerness for concentrating merely on the education of the children without caring for other issues. The executive board of the association identified the schools at which the children could receive their education. Moreover, the preferences and skills of the students were also considered for those students willing to continue their education life at the university level. The association saw the encouragement of the students for higher education as one of its primary objectives. Besides, the successful students were awarded by the association. The students were entitled to meet some conditions in order to be supported by the association.

Turkish Studies

According to these conditions, the students would not be able to continue their education with the support of the association if they failed without having a valid excuse. In addition, the students would be deprived of their protection if they acted contrary to the rules of the school they were attending.

Unfortunately, there is not enough information and documents about the *Rehber-i Tevâün Cemiyeti* to determine if this association could reach its objectives which were committed by its regulations or not and the time span of its activities is also unknown. On the other hand, a document sent to the Governorship of Istanbul from the Ministry of Internal Affairs reveals that the association continued to function at least until 1915. Just as in some associations which were established during the constitutional era and especially during the war years, *Rehber-i Tevâün Cemiyeti* also provided educational aid to the children in order to ensure that they would make their living by finding a job after the graduation. It is difficult to say that the activities of this association and the other social aid associations were enough for the education of children who were affected terribly by the war conditions. Nevertheless, it would not be wrong to say that these associations established in the Ottoman Empire paved the way for the current Turkish civil society regardless of their qualifications, contributions or ends.

Keywords: Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi, Associations, Educational Aids, Constitutional Monarchy Era.

Giriş

Modern toplumların en belirgin özelliklerinden biri de sivil toplum örgütlerini bünyelerinde barındırmalarıdır. Bugün yoğun bir şekilde gündemde olan sivil toplum kuruluşlarını oluşturan dernek, kulüp, cemiyet gibi örgütlenmelerin ilk örnekleri Batı'da Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumunda ise bu tür örgütlerin benzerleri Tanzimat Devrinde görülmeye başlamıştır. Tanzimat'la birlikte geleneksel siyasal sistemde yapılan reformların yanında ticaret ve kent yaşamında değişiklikler de yaşanmıştır. Bu ortamda ilk ortaya çıkan cemiyet de, devrin önde gelen âlim ve edebiyatçılarının bir araya gelmesiyle İstanbul'da teşekkül eden Beşiktaş *Cemiyet-i İlmiyesi* olmuştur. *Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi* dışında bu dönemle birlikte çeşitli amaçlar için kurulmuş cemiyet yapılanmalarına da rastlanır. Örneğin 1856 yılında İstanbul'daki İngiliz ve Fransız hekimleriyle gayrimüslim Osmanlı hekimlerin bir araya gelmesiyle *Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesi* kurulmuş ve bir yıl sonra bu cemiyet Sultan Abdülmecid'e yapılan müracaatla *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane* adını almıştır. Yine 1861'de batı ilminin Osmanlı Devleti'ne girişinde önemli bir rol oynamış olan Munif Mehmed Paşa'nın öncülüğünde *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye* kurulmuştur. Hükümetten izin almak suretiyle kurulan ilk cemiyet ise Müslüman çocuklarla isteyenlere dini ve temel bilgiler kazandırma amacını güden *Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye*'dir (1864) (Hanioğlu, 1993, s. 329; Gündüz, 2010, s. 1090). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti kaybettiği topraklardaki Müslümanlar tarafından *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiyye*, *Cemiyet-i Tedrissiye-i İslamiyye*, *Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyye* adlarıyla dini eğitim ve dayanışma faaliyetleri için teşkilatlar kurulmuştur (Hanioğlu, 1993, s. 330). Yine yarı resmi bir sivil toplum örgütü olan ve ilk olarak 1868 yılında *Mecruhın ve Marda-yı Askeriyye İmdat ve Muavenet Cemiyeti*, 1877 yılında ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adıyla yeniden kurulan cemiyet de bu alanda önemli bir adımdır (Midhat, 1926., s. 91; Akgün&Uluğtekin, 2000, s.14, 23; Şimşek D. , 2015).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/35

Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca sıkı bir kontrol özelliği gösteren yönetimin, Osmanlı toplumunun doğal seyrinde gelişecek bir sosyalleşmeye kapalı olması cemiyetlerin artışı yavaşlatmıştır. 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, cemiyet sayısında bir patlama yaşanmıştır. Ortaya çıkan göreceli özgürlük ortamında Osmanlı Devleti’nin her yerinde birçok alanda cemiyet teşekkül etmiştir. Bu cemiyetler siyasi, iktisadi, dini, ilmi, mesleki, hayır cemiyetleri olarak sınıflandırılabilir.¹ Bahse konu cemiyetlerin önemli bir kısmını yardım cemiyetleri oluşturmaktadır. İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihi ile Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar geçen 10 yıllık zaman diliminde toplam 141 sosyal yardım cemiyeti kurulmuştur. 1901 ve 1907 yılları arasında sadece 3 yardım cemiyeti kurulmuşken Meşrutiyet’in ilan edilmesinin ardından bir yıl içinde 24 sosyal yardım cemiyeti kurulmuştur. Bu artışın sebebi, Meşrutiyet’in ilanı ile ortaya çıkan “özgürlük” ortamına bağlanabilir. 1909 yılında 31 Mart Vakası olarak bilinen karşı devrim hareketi ile İstanbul’da sıkıyönetim ilan edilmesi ve 1909 Cemiyetler Kanunu’yla cemiyetlerin hukuksal çerçevesinin hazırlanması cemiyet sayısının artış ivmesinde düşüşe neden olmuştur. 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı’nın içerisine girdiği uzun savaş döneminin ortaya çıkardığı zor koşullar nedeniyle yeniden yardım cemiyetlerinin sayısında artış gözlenmiştir (Ö.Alkan, 1998, s. 106, 108, 140).

Cemiyetlerin ortaya çıkması ile birlikte bu örgütlerin yapısı için hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Öncelikle Osmanlı Devleti’nde, Batılı manada bir dernek tüzel kişiliğinin oluşturulması için padişahın izni gerekmekteydi (Hatemi, 1987, s. 45). I. Meşrutiyet’le birlikte anayasal sisteme geçilmiş olmasına rağmen cemiyetlerin kuruluşlarını düzenleyen bir cemiyetler kanunu hazırlanmadı. Bununla birlikte 1876 Kanun-ı Esasi’nin 13.maddesinde Osmanlı tebaasına, kanunlara riayet etmek suretiyle ticaret ve sanat alanlarında cemiyet olarak kast edilen her türden şirket kurma izni verildi. 1889’da çıkarılan bir irade ile de devlet tarafından izin verilmedikçe hiçbir şirketin teşekkülüne müsaade edilmemesi hükmü getirildi. Bu dönemde, Musevilerin Türkçe öğrenmelerini ve kullanmalarını yaygınlaştırmaya çalışan *Ta’im-i Lisan-ı Osmanî Cemiyeti* hariç siyasi faaliyetlerde bulunmaları endişesiyle cemiyetlerin kurulmasına müsaade edilmedi (Hatemi, 1987, s. 45).

Partilerden çok dernekler ortamı (Tunaya, 1998, s. 395) olan İkinci Meşrutiyet ortamında hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın kendiliğinden kurulan cemiyetler ancak 16 Ağustos 1909 (3 Ağustos 1325) tarihinde Cemiyetler Kanunu ile meşruiyet kazanmıştır. Söz konusu kanun 23 Ağustos 1909 tarihinde Takvim-i Vekâyi ile neşredilmiştir (Cemiyetler Kanunu, 10 Ağustos 1325). Ardından, 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-i Esasi’ye 121. Madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. 1909 değişiklikleriyle de eksiklikler tamamlanarak dernek kurma hakkı ve toplanma özgürlüğü tanınmıştır (Tunaya, 1998, s. 396; Toprak, 1985, s. 205).² 1909 yılında hazırlanan Cemiyetler Kanunu, Osmanlı Devleti’nde örgütlenme özgürlüğünü tanıyan temel yasadır (Toprak, 1988, s. 183). Nitekim İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinin hemen ardından kurulan onlarca dernek dönemin “görece” özgürlük ortamının bir yansımasıdır. Bununla birlikte cemiyetler kanunuyla birlikte derneklerin ortaya çıkmasına bir düzenleme getirilince cemiyetlerin sayısında bir azalma gerçekleşmiştir.

¹ Başlangıçta, Meşrutiyetin oluşturduğu hürriyet ortamında gelişen bu sosyal hadiseden endişe duyulmasını gösterecek bir neden gözükmemekle birlikte ilerleyen aylarda ihtilalci amaçlar güden bir takım yapılanmalar olduğu da belirtilmelidir. Ortaya çıkan ayrılıkçı cemiyetlerden biri için bkz. (Bakar, 2008, s. 23-45).

² Kanun-i Esasi’deki ilgili 120. madde şöyledir: “*Kanun-i mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar Hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye’nin tamamıyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükûmeti tagyir ve Kanun-ı Esasî ahkâmı hilafında hareket ve anâsır-ı Osmaniye’yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdab-ı umumiyyeye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur*”.

Öte yandan sosyal yardım cemiyetlerinin ön plana çıktığı Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde yardımlaşma, aile içindeki yardımlar, dini kuralları çerçevesinde yapılan yardımlar ve vakıflar aracılığıyla yapılan yardımlar olarak gerçekleşmekteydi. Aynı şekilde eğitim hizmetleri de vakıf yoluyla sağlanmaktaydı. Sıbyan mektepleri, idadiler ve üniversite düzeyindeki kurumlar vakıf niteliğindeydi. Osmanlı'da medreseler ve sıbyan mektepleri, devletin kontrolünden ve sorumluluğundan uzak müstakil müesseseler idi. Dolayısıyla dini ve sosyal yönü ağır basan kuruluşlardı. Fakat 17. Yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzenin bozulmaya başlamasıyla vakıf müesseseleri ve ona bağlı eğitim öğretim sistemi de çökmeye başlamıştır (Kodoman, 1999, s. IV, X). Sultan II Mahmut dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımlar genellikle vakıflar vasıtasıyla yürütülüyordu. Ancak Sultan Mahmut'un devlette merkezîyetçi yapıyı güçlendirmesi ve bu doğrultuda vakıfları denetim altına almak istemesi, özellikle de 1850'den sonra getirilen düzenlemeler ve 1858 Arazi Kanunnamesi ile vakıfların tasfiye süreci başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde ise yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yönelik politikalar öncelik verildi. Bu yardımlar ise kurumsal bir yapı arz etmekten ziyade Abdülhamid'in kişisel hayratı şeklinde ortaya çıktı (Sarısaman, 2005, s. 71). Sosyal yardım kavramının modernleşme sürecinde gittikçe yer edinmesi ile birlikte geleneksel kurumların yanında bu alanı tamamlayacak modern örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar Batı'ya göre daha geç bir dönemde ortaya çıkmış olsa da Osmanlı'da modern anlamda sosyal yardım örgütlenmelerinin yansıması cemiyetler olmuştur.

Cemiyetlerin ön plana çıktığı II Meşrutiyet döneminde eğitim alanında dikkat çeken bazı cemiyetler ise şunlardır: Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye (1910), Ümit Fukara ve Maarifperver Osmanlı Cemiyeti (1910), Terbiye-i Etfal Cemiyeti (1913), Osmanlı Maarif Cemiyeti (1913), Kadıköy Maarifperver Cemiyeti (1913). Ayrıca Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1908), Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi (1915), Teâlî-i Nisvan Cemiyeti (1912), Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği (1913), Topkapı Fukaraperver Cemiyeti (1908) gibi yardım cemiyetlerinin tek amaçları eğitime katkı sunmak değilse de bu alanda önemli faaliyetlerde bulunmuş olmaları önemlidir.

Bu çalışmada ise, İstanbul'da 14 Kasım 1910 tarihinde fakir ve kimsesiz çocukların eğitimi yararına kurulmuş olan Rehber-i Teavün Cemiyeti ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Zira bu Cemiyet'in kuruluşu ve hedeflerinin açıklanması, dönemin benzeri sosyal yardım kuruluşlarının hizmet anlayışları ve topluma katkılarının anlaşılması bağlamında önemlidir. Telif eserlerin yanı sıra özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve Rehber-i Teavün Cemiyeti'nin Nizamnamesinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada, cemiyetin kurucuları ve amaçları detaylı olarak ortaya konularak bu bilgiler ışığında dönemin değişen sosyal yardım anlayışı değerlendirilecektir.

I. Cemiyetin Kuruluşu ve Nizamnamesi

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Rehber-i Teavün Cemiyeti'nin Osmanlı Arşivinde bulunan ve 28 maddeden oluşan nizamnamesine göre cemiyetin tam adı "Fukarâ-yı Etfâlin Terbiye-i Fikriye ve İhtiyâcât-ı Libâsiyelerine Hâdim Rehber-i Teavün Cemiyeti Hayriyesi"dir.³ Rehber-i Teavün Cemiyeti, 14 Kasım 1910 tarihinde kuruldu. Kuruluşundan beş gün sonra yani 19 Kasım 1910 tarihinde İstanbul Valiliği, Cemiyetin çalışmasına ruhsat verdi. Cemiyetin 18 kurucu üyesi vardı; Osman Nevres, Galip Azmi, Hüsameddin, Naim Şamlı, Cemil Şekib, Fahir İpekçi, Kudret Azmi, Cemil İpekçi, Süleyman Şami, Ahmed Akıl, Vahid İpekçi, Murat Nihat, İkbâl Koyuncu, Cezmi Şefik, Osman Nazlı, İsmail Saim, Doktor Tevfik ve Cemal Ahmet Efendiler (BOA, DH.İ.UM,

³ Nizamnamenin kapağında yer alan bilgiler şu şekildedir: İstanbul Vilayeti'nin 6 Teşrin-i sâni 1326 (19 Kasım 1910) tarihli ve 142 numaralı ruhsatnamesini hâiz Fukarâ-yı Etfâlin Terbiye-i Fikriye ve İhtiyâcât-ı Libâsiyelerine Hâdim Rehber-i Teavün Cemiyeti Hayriyesi'nin 1 Teşrin-i sâni 1327 (14 Kasım 1911) tarihinde tadil edilen nizamnamesi. Tarih-i te'sisi 1 Teşrin-i sâni 1326 (14 Kasım 1910), Dersaadet, Arşak. Garayan Matbaası- Bab-ı Ali Caddesi. Rehber-i Teavün Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesi (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

89-2/1-23, 1333; Osmanlı'dan Cumhuriyete Cemiyetler, 2013, s. 38). Kuruculardan Osman Nevres, Yunan işgali sırasında ilk kurşunu sıkıldığına inanılan Hukuk-ı Beşer gazetesinin başyazarı Hasan Tahsin olarak tarihe geçmiştir. Osman Nevres, Galip Azmi, Kudret Azmi gibi isimlerin Selanik'te Feyziye Mektebinde (Feyz-i Sıbyan) eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu isimlerin birçoğu Balkan Savaşı'ndan sonra İstanbul'a göç etmek zorunda kalmışlardı. Kurucular arasında dikkat çeken diğer isimler de yine Selanik'ten İstanbul'a göç etmiş ve Eminönü'nde Selanik Bonmarşesi'ni kurmuş İpekçi kardeşlerdir.⁴ İpekçi kardeşler 1920'lerin sonuna kadar mağazacılık işiyle uğraşmış daha sonra sinema sektörüne atılmıştı (Işık, 2015, s. 9). Rehber-i Teavün Cemiyeti merkezinin de Çemberlitaş'ta Selanik Bonmarşesi sahiplerinden İpekçi İsmail Efendi'nin evinde olduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Cemiyetin en önemli amacı, fakir ve kimsesiz çocukları himayesi altına alarak eğitimlerine katkıda bulunmaktır. Bunun yanı sıra bu çocukların elbise gibi ihtiyaçlarını karşılamak da cemiyetin amaçları arasında yer almıştı. Nizamnamede belirtildiğine göre, Cemiyetin İstanbul'da bir genel merkezi bulunduğu gibi aynı amaca ve nizamnameye sahip bir şubesi de Selanik'te vardı. Ayrıca, Selanik mebusu Mehmed Cavid Beyefendi de cemiyetin fahri başkanıydı. Cemiyetin feshi durumunda mevcut sermayesi Selanik'te bulunan Feyziye Mektebi'ne⁵ devredilecekti. Cemiyetin İstanbul'da ve Selanik'te birer murahhas sorumlusu vardı. İstanbul'un hükümete ve diğer kurumlara karşı sorumlusu genel sekreter Galip Azmi ve Selanik sorumlusu Genel Sekreter Naim Şamlı olarak belirlenmişti (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Rehber-i Teavün Cemiyeti'ne dâhil olmak isteyenlerin yerine getirmek zorunda oldukları şartlar vardı. Üyeler haftada bir kuruş vermekle mükellef olmakla birlikte bu ücret aydan aya da ödenebilmekteydi. Tabii iane olarak daha fazla aidat ödemek isteyenler olursa bunun da memnuniyetle karşılanacağı Cemiyetin nizamnamesinde ayrıca belirtilmişti. Üyeler belirlenen aidatları ilk müracaatlarında yapacak ve karşılığında makbuz alacaklardı. Belirlenen ücreti ödemek istemeyen ve Cemiyetten ayrılmak isteyen üyelerin bunu derhal idare heyetine bildirmeleri gerekmekteydi (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

İdare heyeti, kurucuların yapacağı seçimle belirlenecek beş kişiden ibaret olacak ve on beş günde bir toplantı yapacaktı. Heyet bir yıl görev yapmak üzere seçilecek ve tekrar seçilebilme hakkına sahip olacaklardı. Bunun yanı sıra, bir kâtip, bir sandık emini ve bir tahsildar aynı şekilde bir yıl görev yapmak üzere idare heyeti tarafından seçilecekti (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Cemiyetin yararına gelir elde edebilmek amacıyla piyango çekilişi, tiyatro, konferans gibi etkinlikler düzenlenmesi ve bu etkinliklerin düzenlenmesine karar verecek merciinin sadece idare heyeti olabileceği belirlenmişti. Cemiyet, ihtiyacından fazla parayı bir muteber banka veya bankere verip nemalandıracaktı (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Diğer taraftan Cemiyet İdare Heyetinin himaye altına alınmasını önerdiği çocukların, her türlü hastalıktan uzak, sağlıklı olmaları gerekmekteydi. Burada Cemiyetin neden hasta çocuklara yardım etmeyi programına almadığı sorusu akla gelebilir. Bu noktada Cemiyetin sadece çocukların eğitimine odaklanarak ve diğer meselelerle ilgilenmek zorunda kalmaması isteği bir cevap olabilir. Cemiyetin himayesi altına alacağı fakir ve kimsesiz çocukların devam edecekleri mektepler idare

⁴ İpekçi ailesi açtıkları bonmarşede taşra şehirlerinden gelen, ipek ve benzeri kumaşların ticaretini yapmaktaydılar. Bkz. (BOA, DH.EUM.LVZ.,1/6 A, 1328); (DH.EUM.MH., 81/22, 1332)

⁵ Feyziye Mektepleri, 1885'te Selanik'te Feyz-i Sıbyan ismiyle kuruldu. Feyziye Mektepleri Vakfı bugün İstanbul'da üç lise ve bir üniversitenin yer aldığı dört ayrı kampüse sahip bir kuruluştur. Cumhuriyet'in Maliye Nazırı Cavid Bey, İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu atan gazeteci Hasan Tahsin, Osmanlı Ordusu Jandarma Kumandanı Galip Bey (Pasiner) ve şair Atilla İlhan 120 yıldır kesintisiz eğitimini sürdüren bu eğitim kurumundan mezundurlar (Selanik'ten İstanbul'a 120 Yıllık Eğitim Kurumu: Feyziye Mektepleri, 2015; Şimşek, 2014)

heyeti tarafından belirlenecekti. Ayrıca, yüksek tahsile yönlendirilecek gençlerin devam edecekleri mektebin belirlenmesinde talebenin arzusu ve kabiliyeti dikkate alınacaktı. Cemiyet, bu öğrencilerin tahsillerine devam etmesinin teşvik edilmesini önemli vazifelerinden biri olarak görmekteydi. Ayrıca, başarılı öğrenciler Cemiyet tarafından ödüllendirilecekti (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Öğrencilerin Cemiyetin himayesi altında kalabilmeleri yine belirli şartlara bağlıydı. Bu şartlara göre, öğrenciler geçerli mazeretleri olmaksızın sınıflarını geçemeyip başarısız olmaları durumunda Cemiyetin himayesinde kalmaya devam edemeyeceklerdi. Ayrıca, bu öğrencilerin devam ettikleri mekteplerin kurallarına aykırı davranışları söz konusu olması halinde himayeden mahrum kalacaklardı (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Her sene Kasım ayı başında bütün üyelerin bir araya geldiği bir toplantı yapılarak Cemiyetin bir senelik faaliyetleri ve yardımları değerlendirilecekti. Okutulmakta olan çocuklar, gittikleri mektepler, bir senelik gelir ve giderlerin yer aldığı bir rapor bu toplantılardan sonra yayınlanacaktı. Her sene başında yapılacak heyet toplantısında üyeler nizamnameye madde ilave etmeyi önerebileceklerdi ancak bu maddelerin temel esaslara aykırı olmaması şartı ve idare heyetinin kabul etmesi gerekliliği söz konusuydu (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Sonuç

Rehber-i Tevaün Cemiyet-i Hayriyesi ile ilgili elimizde nizamnamesi ve cemiyet merkezinin nerede olduğunu gösteren yazı dışında bir belge bulunmamaktadır. Bundan dolayı Cemiyet, nizamnamesinde taahhüt ettiği faaliyetleri yerine getirip getiremediği, ya da faaliyetlerini ne zamana kadar sürdürdüğü tespit edilemedi. Fakat İstanbul Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen cemiyetlerin merkezlerini gösteren belgeye göre Rehber-i Teavün Cemiyeti'nin en azından 1915 yılına kadar faaliyette bulunduğunu ileri sürebiliriz (BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 1333).

Osmanlı toplumunda cemiyetlerin ortaya çıkmasıyla sosyal yardımlar yeni bir boyut kazanmıştır ve aile içi, dini yardımlar ve vakıfların yardımları yanında yarı resmi veya sivil olarak faaliyet gösteren cemiyetlerin yardımları sosyal hayatta yerini almıştır. Meşrutiyet döneminde ve özellikle savaş yıllarında kurulan bazı cemiyetlerde olduğu gibi, Rehber-i Teavün Cemiyeti de çocukların kendi hayatlarını idame edebilecekleri meslekler kazanmaları için eğitim yardımı sağlamaktaydı. Bu ve diğer sosyal yardım cemiyetlerinin, dönemin bütün zorluklarını en ağır şekilde yaşayan çocukların eğitimine yeteri kadar yarar sağladığını söylemek zordur. Yine de Osmanlı Devleti'nde kurulan cemiyetlerin yeterlilikleri, katkıları veya sonları ne olursa olsun günümüz Türkiye'sinde sivil toplum örgütlerinin yolunu açmış olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.EUM.LVZ.,1/6 A, 8 Receb 1328 (16 Temmuz 1910).

BOA, DH.İ.UM, 89-2/1-23, 5 Ramazan 1333 (17 Temmuz 1915).

BOA, DH.EUM.MH., 81/22, 3 Şaban 1332 (27 Haziran 1914).

2. Kitap ve Makaleler

Ahmed Midhat (1926.). *Hilâl-i Ahmer: Cemiyet-i İnsaniyenin Tarihi*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.

Akgün, S. K., Uluğtekin, M. (2000), *Hilâl-i Ahmer'den Kızılaya*, , Ankara: Kızılay.

- Bakar, B. (2008), "II. Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı Bir Rum Cemiyeti: Adelfiya", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, S. 7 Bahar, 23-45.
- Cemiyetler Kanunu. (10 Ağustos 1325). *Takvim-i Vekâyi*(310), s. 11-13.
- Feyziye Mektepleri", *Hürriyet*, 13 Kasım 2015.
- Gündüz, M. (2010, Winter). II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri (I). *Turkish Studies- International Periodical for the Languages-Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/3, 1088-1120.
- Hanioğlu, Ş. (1993). Cemiyet. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 7, 329.
- Hatemi, H. (1987). Bilim Derneklerinin Hukuki Çerçevesi -Dernek Tüzel Kişiliği. E. İhsanoğlu (Dü.), *OİMC-I Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*. içinde
- Işık, S. (2015). *Bir Gazeteci Olarak Abdi İpekçi (1929-1979)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kodoman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Akara: Türk Tarih Kurumu.
- Ö.Alkan, M. (1998). 1856-1945, İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları. Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]. İ. v. A.N.Yücekök içinde, *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Sarısaman, S. (2005). Eyüp Sultan Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX* (s. 70-77). İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şimşek, D. (2015, Spring). II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Teşkilatlanması. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/5 , 307-318, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8313>, ANKARA-TURKEY
- Şimşek, H. (2014) "Osmanlı Devletinde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler." *Bilgi*, 68: 209-330.
- Toprak, Z. (1985). Cemiyetler Kanunu. *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 205-208.
- Toprak, Z. (Güz 1988-Kış 1989). İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti. *Toplum ve Bilim*(43-44), 173-182.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasi Partiler* (Cilt I). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Übeydullah Kısacık, E. S. (Dü.). (2013). *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Cemiyetler*, . Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

Ekler: Rehber-i Teavün Cemiyeti Nizamnamesi, BOA, *DH.İ.UM*, 89-2/1-23, 5 Ramazan 1333 (17 Temmuz 1915).

